

Editorial

Hranice: odlišnost a propojování v sociálním a geografickém kontextu

Dubnové číslo Sociowebu je ilustrací, jakých podob mohou nabývat hranice – jaké přímé i metaforické významy můžeme za „hranicemi“ najít. Pokud totiž parafrázujeme známou charakteristiku sociologie jako vědy o sociální kontrole, můžeme sociologii stejně tak dobře vidět jako vědu o hranicích – hranicích, které vymezují akceptovanou sociální realitu, které jsou místem oddělování i propojování. Jsou nepochybně sociálním konstruktem, ale nemusí vždy přinášet jen negativa – ne náhodou se spojení „je třeba vymezit hranice“ stalo oblíbenou předvolební slovní hříčkou.

Hranice mohou mít fyzickou podobu, když se snažíme někoho oddělit například plotem v Maticní ulici v Ústí nad Labem, železnou oponou či prostým zákresem do mapy, a mohou být virtuální či pomyslné, které si vytváříme kolem sebe, vlastní skupiny či našeho světa. Hranice jsou linií oddělující nás a je, ty, jež známe, od našich nepřátel nebo cizinců. Byl-li někomu vymezen prostor za hranicí, bylo zpravidla zřejmé a kontrolovatelné, když ji překračoval. Ačkoli se dnešní svět stále více propojuje skrze moderní telekomunikační technologie, celosvětovou internetovou síť a další média, ačkoli považujeme naši společnost za otevřenou a demokratickou, hranice si kolem sebe vytváříme stále. (Asi proto, že v nás vzbuzují dojem, že za jejich zdmi je bezpečí). Alespoň některé z různých podob hranic a ohraničování se pokusí přiblížit následující stati.

Článek Miroslava Brože shrnuje výsledky komparativního dotazníkového šetření z let 2003 a 2005. Obyvatelé česko-německého pohraničí zde vyjadřovali své postoje a názory na vstup ČR do EU a jeho důsledků.

Stát Václava Houžvičky je věnována fenoménu kolektivní paměti v kontextu česko-německých vztahů a reflektuje jejich historickou zátěž.

Michael Smith otvírá v českém prostředí poměrně nové téma environmentální spravedlnosti, za příklad mu posloužila aktuální kauza nelegálního převozu odpadu přes česko-německé hranice.

Na otázku co znamená „domov“ pro nové i původní obyvatele česko-bavorského pohraničí se pokouší nalézt odpověď další z příspěvků.

Jiná podoba hranic než geografická, konkrétně hranice věková či generační, nalézá své vyjádření v analýze mediálních sdělení týkajících se seniorů. Renáta Sedláková zde

přibližuje problematiku seniorů tak, jak nám ji předkládaly hlavní tištěné deníky a televizní zpravodajské pořady v roce 2004.

V následující stati upozorňuje prof. Petr Mareš na demografické změny v české populaci a jejich nevyhnutelné důsledky (v podobě současných i budoucích sociálních hranic), k jejichž studiu vznikl v rámci Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti.

V poslední části dubnového čísla Sociowebu naleznete poněkud netradičně dvě recenze sborníků: každý z nich shrnuje příspěvky k jinému typu hranic. První z nich, „Romové v osídlech sociálního vyloučení“, se věnuje sociální exkluzi Romů v české společnosti, druhý, s názvem *Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí České republiky* diskutuje přeshraniční vlivy Německa a Rakouska v českém pohraničí.

Příjemné čtení a krásné jaro všem čtenářům přeje

Jitka Laštovková

jitka.lastovkova@soc.cas.cz

V květnovém čísle najdete články na téma pracovní migrace v EU a ČR, zamýšlená mobilita občanů ČR z výzkumu Postoje k bydlení v ČR 2001, způsoby měření chudoby, jejich výhody a nevýhody, či nepokoje ve Francii prizmatem ekonomické sociologie.

«Teorie pro všechny»

»

Hodnocení vstupu do EU mezi obyvateli českého pohraničí

Klíčová slova: Evropská integrace, pohraničí, státní suverenita

Tento článek vychází z dat sebraných během dvou dotazníkových šetření (2003 a 2005) oddělení České pohraničí SOU AV ČR v rámci grantu „Občanská dimenze česko-německých vztahů ve fázi vstupu ČR do Evropské unie s důrazem na pohraniční oblasti“. Zachycuje a interpretuje odpovědi respondentů z pohraničních oblastí ČR, které úzce souvisejí s vnímáním tématu hranice s důrazem na jejich očekávání od vstupu ČR do EU.

Obecně lze na základě výsledků výzkumu shrnout, že vstup do EU hodnotí respondenti pozitivně, a to téměř v 70 % případů (velmi dobré 24 %, spíše dobré 44 %). Ovšem postoj je polarizovaný, protože téměř čtvrtina dotazovaných ho vidí jako věc negativní (18 % spíše špatné, 5,4 % velmi špatné). Vstup do Unie hodnotí pozitivně spíše lidé s vyšším dosaženým vzděláním a nižším věkem, negativně výrazně důchodci (34,1 %) a nezaměstnaní (35,5 %). Tato skepse je

pravděpodobně zapříčiněna očekáváním růstu životních nákladů (důchodci) a předpokládaným zlepšením situace na trhu práce, které se ale nedostavilo (nezaměstnaní). Na politické ose levice-pravice hodnotí pravicově zaměřeni respondenti vstup do EU spíše kladně a naopak s negativním postojem se setkáváme u voličů levice.

Do šetření byla zahrnuta otázka, která zjišťovala, zda mají respondenti obavu o zachování české suverenity a státnosti v mnohonárodním útvaru EU. Tato obava byla často uváděna jako argument odpůrců vstupu ČR do EU. V porovnání s výsledky šetření, provedeném v roce 2003 se tábor respondentů, kteří tuto obavu pocítují zmenšil. Příklon k názoru, že vstupem do EU hrozí české státnosti postupný zánik, posiluje s přibývajícím věkem. Zatímco mezi mladými lidmi do 29 let je toto mínění zastoupeno u 22,8 % z nich (součet odpovědí „řekl bych, že ano“ a „je to možné“), u lidí v důchodovém věku je to 33,3 %. Blíže k tomuto názoru mají dále lidé s nejnižšími příjmy do 15 tisíc korun (34,0 %) a s jasně levicovými postoji (jasná levice 41,0 %) – viz graf 1.

Respondenti dostali možnost hodnotit první rok členství ČR a na základě vlastních zkušeností se vyjádřit jak k pozitivním, tak negativním dopadům. Většina dotazovaných (72,7 %) zaregistrovala a kladně hodnotí finanční podporu ekonomického růstu z evropských fondů a otevření nových trhů pro české výrobky (57,5 %).

Část respondentů se domnívá, že Česká republika se stala „plnoprávnou“ součástí Evropy a odmítají, že by došlo k omezení české státní

suverenity (48,7%). Někteří respondenti se dokonce domnívají, že vstupem do unie vzrostl a posílil vliv naší země ve střední a východní Evropě (49,1 %)

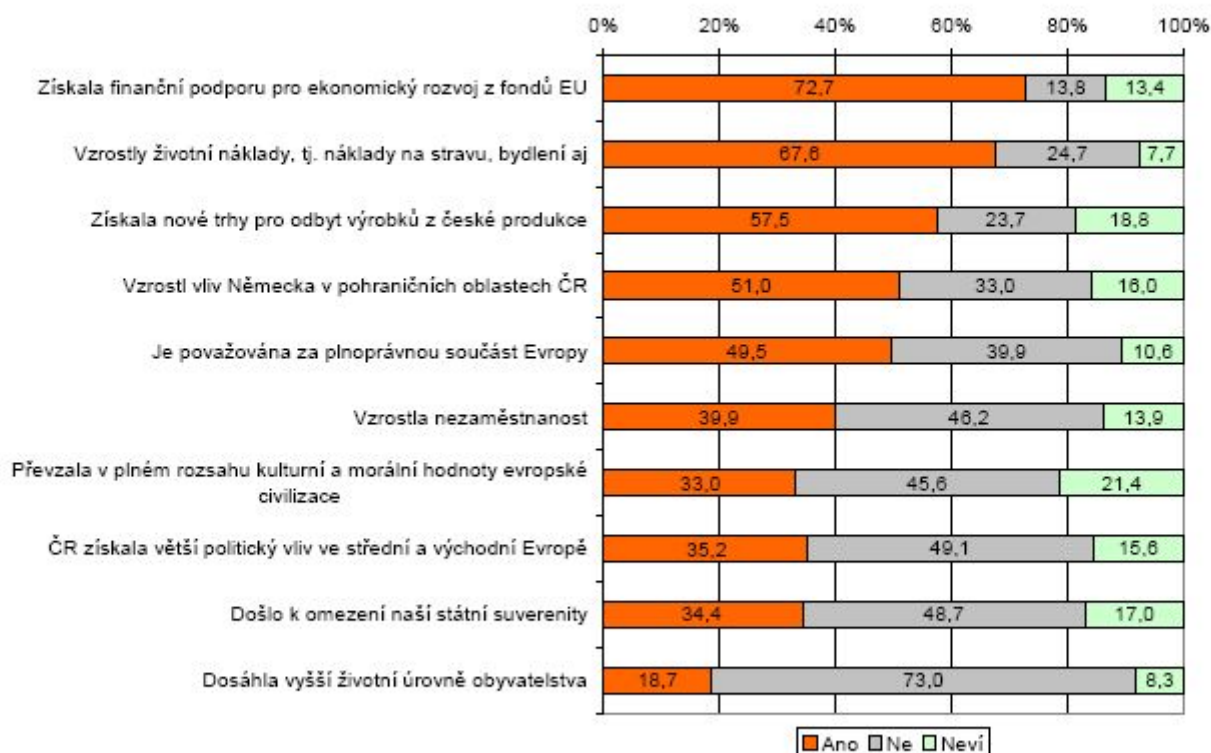
Ovšem v názorech respondentů dochází i k naplnění některých negativních očekávání a to především růstu životních nákladů, který pocítilo 67,6 % dotazovaných, a posílení vlivu Německa v českém pohraničí (51 %). Dotazovaná veřejnost je velmi nejednotná v otázce, zda vstup do EU snížil, nebo naopak zvýšil úroveň nezaměstnanosti (39,9 % vzrostla, 46,2 % snížila se). Podle statistických dat je zřejmé, že ve skutečnosti neměl vstup do EU na trh práce v ČR téměř žádný dopad.

Spíše nesouhlas panuje s tvrzením, že se vstupem přijala ČR v plném rozsahu kulturní a morální hodnoty evropské civilizace (45,6 % nesouhlasí), s touto tezí ovšem významněji souhlasí lidé s vysokoškolským vzděláním.

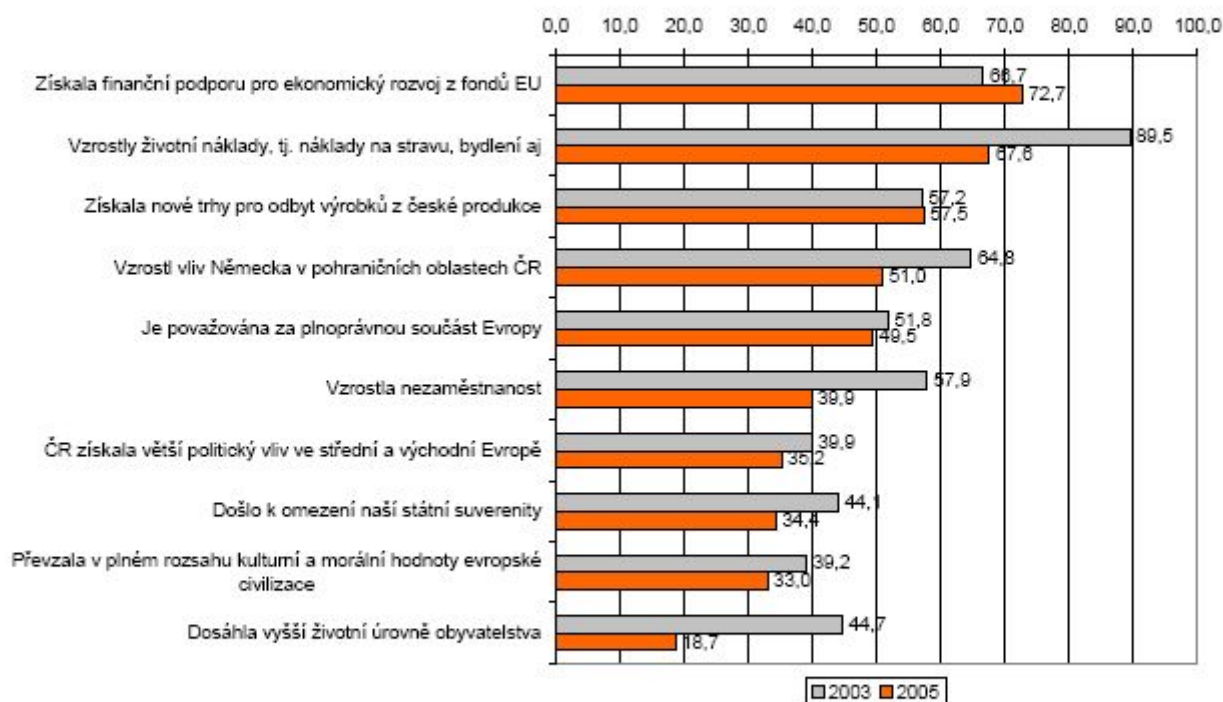
Oproti očekávání od vstupu ČR do EU v roce 2003 se ukazuje, že první rok zkušeností se životem v EU tato očekávání „obrousil“, a to jak negativní, tak pozitivní. Ukazuje se, že důsledky vstupu na každodennost obyvatel česko-německého pohraničí nebyly ani okamžité, ani razantní. Samozřejmě, že jeden rok členství v unii je krátká doba, aby se plně projevil například některé strukturální změny s ním spojené. Zjednodušeně řečeno, se vstupem ČR do EU „se toho zas až tolik nestalo“ – viz graf 2.

Miroslav Brož
miroslav.broz@soc.cas.cz

Graf č. 1. Zisky a ztráty pro ČR z přijetí do EU, zdroj SOÚ AV ČR 2005

Graf č. 2. Zisky a ztráty pro ČR z přijetí do EU (časové srovnání)*, zdroj: SOÚ AV ČR 2005

* V roce 2003 otázka zněla: „Podle Vašeho názoru, co získá nebo ztratí Česká republika přijetím do EU?“

»

Otisky dějin jako faktor vzájemného vnímání Čechů a Němců – nejen v pohraničí

Klíčová slova: historické vědomí, kolektivní paměť, česko-německá minulost

Faktor minulosti a historické paměti vztahující se především k dějinným mezníkům, hraje roli nejen v tzv. vysoké politice, ale vstupuje jako reminiscenční faktor do společenského vědomí a nachází odraz v názorech a postojích české společnosti vůči Německu. Žádná smlouva, mezivládní deklarace či politické prohlášení nemohou změnit stav historického vědomí jednotlivých společností, nemohou bezprostředně okamžitě změnit „kulturu paměti a vzpomínání“.¹

Záhy po roce 1989 bylo zřejmé, že sociálně psychologickou podstatu postojů Čechů vůči Německu nevyřeší ani historikové, od nichž politikové nerealisticky očekávali v devadesátých letech 20. století kouzelnou formulu odstraňující zátěž novodobé minulosti. Česko-německá komise historiků deklarovala zájem o co nejobektivnější obsah učebnic dějepisu a odstraňování obrazu nepřítel, ale nedisponuje instrumenty vlivu na veřejné mínění, jimiž by tyto záměry prosadila.

Vedle toho se historikové, podobně jako řadoví občané usilující o vyrovnání s historií, stávají sami součástí fenoménu „skryté paměti skupiny“, která danou skupinu sjednocuje (M.

¹ Kunštát, M. „Faktor minulosti v současných česko-německých vztazích.“ *Mezinárodní politika* 11/2001. 7.

Halbwachs) - existuje tolik pamětí, kolik existuje skupin. Paměť se stává předmětem možné historie², ale také disponuje schopností rekonstruovat původní konflikt v nových podmínkách a „svádět včerejší bitvy“ (Daniel Cohn-Bendit).

V důsledku konfliktnosti klíčových témat novodobých dějin česko-německých vztahů dostávala se práce komise historiků pod tlak, jednak politické sféry a jejich snah o zformulování společenské objednávky, ale také pod tlak české společnosti (obávající se případné revize některých zásadních dějinných aktů, zejména poválečného odsunu), tak i sudetoněmecké skupiny žijící v SRN, která si vytvořila „vlastní, apologetický (ale také nehybný) koncept, propojený s politikou vyhnaneckých svazů“.

Stručně řečeno, reinterpretace novodobých dějin vzájemných česko-německých vztahů představuje svrchované politikum, potenciálně nabitě emotivně sycenými postoji etnické mobilizace, jež potvrzují úvahu H. Bergsona, že paměť je mnohonásobně se opakující akt interpretace, při němž se uplatňuje selektivní vnímání. S tím souvisí koncept *lieux de mémoire*

² Nora. P. „Mezi pamětí a historií (problematika míst).“ *Politika paměti* (antologie francouzských společenských věd), No. 13/1998. Praha: Cahiers du CEFRES. 9-11. Autor zejména upozorňuje na skutečnost, že paměť je fenoménem ryze soukromým, kdežto historie se stala společenskou vědou. Z toho dovozuje, že paměť národa je tedy posledním vtělením paměti historie.

– míst paměti,³ která mají ve společnosti funkci memorabilii.

Platí koncept *kolektivní paměti* zformulovaný M. Halbwachsem opírající se o tezi sociální podmíněnosti paměti. Lidská paměť může existovat pouze proto, že existuje kolektivní paměť. Historickým vědomím rozumíme proces vnímání a výkladu historie s přihlédnutím k historickým zkušenostem dané kulturně-sociální skupiny, individuální a kolektivní historické paměti (Lutz 2000; Halbwachs 1991). Odlišuje individuální a kolektivní paměť.

Obsahem historického vědomí je postoj k minulosti, ovšem vždy ve vztahu k přítomnosti.⁴ Historické vědomí představuje významný orientační faktor ovlivňující identitu, jak národní, tak kulturní a etnickou. V důsledku dochází ke zpřítomňování minulosti a formování vztahu mezi *zkušeností a očekáváním*. Historické vědomí souvisí úzce se vzpomínáním, které utváří nebo udržuje minulost v přítomnosti. Minulost je prezentována jako zkušenost, která pomáhá chápat současný svět a zároveň jej činí srozumitelným pro budoucí směřování.

Vzpomínání je významnou mentální operací pro uchování národa nebo jiného sociálně, kulturně nebo etnicky definovaného celku, tedy retencí, a to především tím, že je selektivním jevem doplňovaným zapomínáním. Vzpomínání blokuje historické skutečnosti a zkušenosti, pokud působí nepříznivě na *sebedefinici a sebeuvědomování* národa či různých jeho podskupin. Individuální paměť je místem specifického propojení kolektivních pamětí různých sociálních skupin. Sociální skupiny se konstituují na bázi určitého pospolitého vzpomínání, minulost střeží, ochraňují a pěstují. Důležité je vědomí jedinečnosti pramenící z diferenciací vzhledem k okolnímu světu, jednak vědomí identity.

Důležitým rysem paměti *rekonstruktivita*. V každé paměti je minulost udržována v podobě, kterou daná společnost v konkrétní době a v konkrétním rámci zachytila. Významné je zjištění, že kolektivní paměť jako konstrukt sociálních, politických, nacionálních, náboženských a jiných skupin je komunikována a manifestuje se v místech paměti. Místa této manifestace lze pracovním pojmenovat jako „dominanty národní paměti“, (*otisky minulosti viděné optikou současnosti*), které ovšem podléhají proměnlivému hodnocení a definici. „Když si vzpomínáme na minulost, rekonstruujeme ji v souladu se svými současnými idejemi, všimneme si jen těch faktů, které jsou důležité pro naše bezprostřední cíle.“⁵ Vztaheno k debatě Čechů a Němců, je

dlouhodobě patrná tendence k přetřetí jeho obsahu historickými tématy, jež zvyšují pravděpodobnost instrumentalizace dějinných událostí a faktů s nimi spjatých v aktuální situaci, jejíž definiční rámec je však diametrálně odlišný.⁶ Zdravý rozum nemá pravdu, když si myslí, že minulost je pevná, stálá a neměnná proti stále se měnícímu pohybu přítomnosti. Probíhá proces přetváření minulosti, který zahrnuje její reinterpretaci. Pravdivé pochopení naší minulosti je záležitostí našeho hlediska.⁷

V souvislostech aktuální situace česko-německého vztahu je ovšem namístě připomenout, že národní a regionální identita obyvatel pohraničních oblastí se ocitá ve dvojím napětí. Na tento fenomén upozornil již počátkem devadesátých let M. Haller. Prvním polem napětí je vztah lokalismu a globalismu, kdy existence politických jednotek určité velikosti (typu stát) neodpovídá paralelním potřebám řešení problémů regionální diferenciací a současné kontroly problémů nadnárodní povahy, zejména ekonomických a ekologických.

Druhé pole napětí vzniká mezi sociálně kulturním tradováním (národa, národnosti, národnostního státu) a politickým vedením, jehož cílem je evropská integrace a vytvoření trans-nacionálního prostoru. Právě ve fázi schvalování návrhu Evropské ústavy bylo zřejmé, že společnosti jako celek se pohybují s „fázovým zpožděním“ za společenským elitami a jejich záměry. Výsledky referend o přijetí dokumentu Ústavy pro Evropu potvrdily, že tento poznatek neplatí pouze pro postkomunistické státy, jak se původně předpokládalo.

Východisko z této situace spatřuje M. Haller v rozvinutí vícenásobné identity a loajality na různých rovinách, cíleném odbourávání podvědomých obrazů nepřítelů, jež zabrání sycení vlastní identity (lokální, regionální a národní) tradičními obrazy a oslabí napětí spojené s trvající existencí etnického pojetí národa. Rozhodující roli v procesu transformace národní identity přisuzuje intelektuálním, kulturním a náboženským elitám a politickým vůdcům, tedy sociální skupině tvůrců veřejného mínění/*opinion leaders*.⁸

Elitismus tohoto přístupu je zřejmý a zůstává otázkou, do jaké míry a v jakém časovém rozvrhu jsou společnosti schopny následovat elity a překonat setrvačnost starého hodnotového systému. Přitom nelze zcela vyloučit retrogradní vývoj směrem k renesanci partikulárních identit jako výrazu potřeby

³ Nora, P. 1998. „Mezi pamětí a historií: Problematika míst,“ in *Politika paměti: Antologie francouzských společenských věd*. Praha: CEFRES.

⁴ Připomeňme v této souvislosti tezi českého filozofa Jana Patočky, že: „Studium historie má význam morálního povzbuzení k týmž výkonům, jichž se společnost již dříve domohla.“ Patočka, J. 1990. *Náš národní program*. Praha: Evropský kulturní klub. 62.

⁵ Berger, P. L. 1991. *Pozvání do sociologie*. Praha: Hlavní správa sociálního řízení FMO. 55.

⁶ Odhalení sochy prezidenta E. Beneše v Praze na Loretánském náměstí dne 16. 5. 2005 vyvolalo ještě šedesát let po skončení druhé světové války hluboce emotivní reakce představitelů Sudetoněmeckého krajského sdružení a bavorského premiéra E. Stoibera. Obdobně emotivně reagovali politikové ČR i společnost na sudetské svátky letnic/Pfingsten.

⁷ Berger, P. L. 1991. *Pozvání do sociologie*. Praha: Správa sociálního zařízení FMO.

⁸ Haller, M. 1993. *Ethnisch-nationale Identitäten und Beziehungen im neuen Europa*. Berichte der Studientagung. Trient.

identifikace s určitým společenstvím, hodnotami, teritoriem apod.

Identity mohou být sporné, nikoliv však libovolné. Jsou pluralitní, ukazují však ke specifickým národním tématům, symbolům a historickým datům. Interpretace let 1918, 1938, 1948, 1968 či 1989 může být sporná, ale je zřejmá relevance těchto historických přelomů/mezníků pro národní dějiny a identitu, včetně identity regionální, ale také ve vztahu k sousednímu Německu. Česko-německý vztah představuje problém přibližování a postupné integrace národních identit v procesu evropského sjednocování.

Václav Houžvička

vaclav.houzvicka@soc.cas.cz

»

Hranice, spravedlnost a životní prostředí: Vývoz odpadu za hranice jakožto problém environmentální spravedlnosti

Klíčová slova: environmentální spravedlnost, ilegální dovoz odpadu, česko-německé pohraničí

Ilegální vývoz odpadu z Německa do České republiky (přičemž většina tohoto odpadu skončí v českém pohraničí) je nejaktuálnější z řady problémů zatěžujících česko-německé vztahy. Vzhledem k hospodářským aspektům obchodu s odpady, díky nimž také ilegální vývoz odpadu existuje, se navíc jeho předcházení ukazuje jako nesmírně náročné. Tento článek analyzuje problém ilegálního vývozu odpadu do ČR z úhlu environmentální spravedlnosti, poukazuje na složité příčiny tohoto fenoménu a nabízí odpovědi na otázku, proč nebude snadné problém řešit.

Přestože se pojem environmentální spravedlnosti v posledních dvou desetiletích v západním prostředí stal významnou kategorií sociologických analýz, v českých akademických kruzích zůstává poměrně neznámý. Ve své nejjednodušší formě označuje nerovnost environmentálních podmínek jednotlivých skupin v rámci společnosti, jakož i nerovnost podmínek různých společností. Podle Střediska pro environmentální politiku a právo Středoevropské univerzity (CEU Center for Environmental Policy and Law) „jde o environmentální nespravedlnost, pokud jsou členové znevýhodněné, etnické, menšinové či jiné skupiny nepoměrnou měrou vystavováni... environmentálním rizikům či nebezpečí nebo jsou jim v důsledku environmentálních faktorů upírána základní lidská práva...“ Pojem se dostal do povědomí jako výsledek hnutí za environmentální spravedlnost ve Spojených státech (které představuje nesčetné místní boje např. proti ukládání toxického odpadu v chudých či menšinových komunitách apod.), avšak získal si uznání ve vědeckých kruzích, když západní sociologové začali empiricky studovat příčiny a rozsah environmentální nespravedlnosti v rozličných místních i národních souvislostech. Robert Bullard (1994) například zkoumal

korelace mezi umístěním nebezpečných skládek a velikostí menšinových komunit a zjistil, že tři z pěti největších nebezpečných skládek v USA se nacházejí v oblastech, kde většinu obyvatelstva tvoří černoši a Hispánci. Podobně David Pellow (2002) analyzoval vztah mezi odpady a menšinami, přičemž se zaměřil na rozhodování o umístění spaloven, recyklačních středisek a skládek ve městě Chicago. Obě studie alespoň částečně spojují environmentální nespravedlnost se skutečností, že u chudších komunit je ve srovnání s bohatšími obcemi pravděpodobnější, že budou mít méně občanských organizací a menší politický vliv, kterými by zabránili umístění daných zařízení na svém území.

V posledních letech se významným tématem v rámci environmentální spravedlnosti stal i přeshraniční přesun nebezpečných odpadů i odpadů neklasifikovaných jako nebezpečné. Na světě se každoročně vyprodukuje 400 milionů metrických tun nebezpečného odpadu, z čehož 90 % představují země OECD. S tím, jak jsou v průmyslových zemích zařízení na odstraňování odpadu stále více nedostačující a nákladnější, odpad stále častěji směřuje do méně vyvinutých zemí. Při poslední sérii kontrol v námořních přístavech, které vedlo Nizozemské ministerstvo životního prostředí, bylo z 240 zásilek odpadu zkontrolovaných v evropských přístavech 113 ilegálních. Většina tohoto odpadu směřovala z bohatých států do států chudších.

Ekonomická motivace pro vývoz odpadu do rozvojových zemí je nesporná, protože tato možnost nabízí odstranění odpadu za cenu, která je mnohdy pouhým zlomkem odpovídajících nákladů v zemi původu. Nižší náklady při vývozu do chudších zemí obecně odrážejí nedostatečné environmentální standardy, méně přísné právní předpisy a absenci veřejné opozice v důsledku nedostatku informací o souvisejících nebezpečích. Zabezpečit hranice proti ilegálnímu převozu odpadu také může být nesmírně náročné vzhledem k objemu odpadu, který se převáží přes hranice s tím, že je určen na recyklaci či spalení.

Podle České inspekce životního prostředí bylo letos do ČR ilegálně dovezeno nejméně 20 000 tun německého odpadu, tj. přibližně 833 nákladních vozů. Přestože ČIŽP nezveřejnila lokality, kde byl odpad ilegálně složen, média opakovaně uváděla osm obcí, do nichž byl v poslední době dovezen odpad z Německa. Lze je charakterizovat jako menší města poblíž česko-německé hranice s nepříliš vysokou mírou nezaměstnanosti (viz tabulku). Příhraniční oblasti jsou z teoretického hlediska zcela ideální, protože kladou menší nároky na dopravu, nachází se v nich více odlehlých lokalit vhodných pro ilegální skládkování a vyznačují se nižší politickou a občanskou kapacitou k monitorování situace.

Příčin ilegálního dovozu odpadu je několik. Významnou roli hraje systém hraničních kontrol. Po vstupu ČR do EU se spolu s legalizací přeshraničního obchodu pro účely recyklace uvolnily hraniční kontroly. Pokud dopravní společnosti zjistí, že nákladní automobily nejsou

Obce s ilegálně dováženým odpadem			
Obec	Počet obyv.	Okres	Nezaměstnanost
Arnoltice	285	Děčín	18,8 %
Černousy	330	Liberec	9,4 %
Frydlant	7514	Liberec	11,0 %
Krásná Lípa	3639	Děčín	17,8 %
Libčeves	858	Louny	20,6 %
Martiněves	686	Litoměřice	14,4 %
Sosnová	693	Česká Lípa	5,8 %
Stříbro	7781	Tachov	8,8 %
Údaje ze sčítání lidu r. 2001			

podrobovány kontrole, jsou ochotnější podstoupit riziko ilegální přepravy odpadu. Vzhledem k rozdělení kompetencí mezi celní správou a ČIŽP je odhalování ilegálního odpadu náročnější. Podle Miroslava Šuty ze Společnosti pro trvale udržitelný život není ilegální vývoz odpadu „nějaký česko-německý problém. Je to prostě problém určitých kriminálních nebo pololegálních aktivit na obou stranách.“ Ale protože ilegální vývoz odpadu probíhá pouze jednosměrně (tj. z Německa do ČR), nedbalé hraniční hlídky a kriminální chování nemohou být jediným vysvětlením: jádrem problému musí být hospodářské faktory obchodu.

Německý parlament ve snaze zvýšit objem recyklovaných odpadů přijal nový zákon o odpadech, který vstoupil v účinnost v červnu 2005 a který umožňuje přijetí odpadů na skládku pouze poté, co z nich byla odstraněna veškerá recyklovatelná hmota. Současně bylo rozhodnuto o uzavření 200 z 333 německých skládek. Jediným alternativním způsobem zpracování odpadu je spalení a kompostování. Všechny tři možnosti jsou přitom pro výrobce nákladné. Firmy, které se chtěly těmto nákladům vyhnout, se začaly zajímat o Českou republiku, kde může být odstraňování odpadů třikrát až desetkrát levnější než v Německu. Pokud si německé firmy najmou české firmy, které naloží a odvezou odpadky, potenciálně se zbaví zodpovědnosti za odpady a odpadne jim i nebezpečí pokut (které jsou v Německu také výrazně vyšší). Přepravní firmy mohou nadále počítat s rizikem uložení pokut v ČR, které jsou však stále nižší než náklady na zpracování odpadů v Německu. Zůstanou-li hospodářské parametry beze změny, německý odpad si do českého pohraničí vždy nějakou cestu najde.

Řešení problému s ilegálním převozem odpadu významně závisí na tom, jak je trh s odpady regulován. Podle navrhované směrnice

EU, o které se bude hlasovat letos v létě, má být spalování přesunuto z kategorie „odstraňování“ odpadu do kategorie „využití“ nebo „opětvorné použití“ (místo toxického odpadu po spalování se tak zdůrazňuje energie získaná při spalování), což by de facto legalizovalo přeshraniční obchod s odpadem po celé EU za účelem spalování. Podle zastánců liberálnějšího režimu obchodu s odpady by tento režim vedl ke zvýšení objemu využívaných sekundárních surovin, zajistil by další zdroj výroby energie a snížil by výrobcům (a tím i spotřebitelům) náklady na odpadové hospodářství. Avšak takováto směrnice by pravděpodobně zvýšila objem odpadů v zemích EU do té míry, že účinné monitorování ilegálních odpadů by bylo takřka nemožné. Nejen že by přesunula břemeno odpadového hospodářství na chudší členské státy EU, ale také by snížila účinnost robustních politik na národní úrovni, jako je právě německý model.

Michael L. Smith
michael.smith@soc.cas.cz

»

„Doma“ v pohraničí

Klíčová slova: domov, sociální konstrukce reality, pohraničí

Následující řádky představí domov v sociálních a individuálních konstrukcích obyvatel česko-bavorského pohraničí tak, jak byl prezentován v rozhovorech, zaměřených zejména na percepci historických mezníků regionu. Mentální konstruování domova v této oblasti je specificky ovlivněno událostmi moderní historie, zejména výměnou obyvatelstva po druhé světové válce – odsunem etnických Němců a příchodem českého obyvatelstva z vnitrozemí.

Samotný pojem domov lze v souladu s převládajícím diskurzem v sociálních vědách nahlížet jako sociální konstrukt, který je kulturně a historicky podmíněn - o domovu lze mluvit např. ve smyslu přístřeší, tedy jako o domě či bytu, ve kterém člověk bydlí⁹. V euroamerické, „západní“ civilizaci je obvykle nutná také dimenze vztahu mezi sociálním a přírodním; tedy domov jako kombinace teritoria a komunity. Jak ale vyplývá z našich rozhovorů, domov má nejen prostorovou a sociální dimenzi, ale také svou dimenzi časovou, která je velmi důležitá: je to místo, jehož přítomností žijeme a jehož budoucnost nám leží na srdci (a většinou také místo, jehož minulosti a tradic si vážíme).

Sociologie se v pojetí pojmu domov v podstatě shoduje s běžným jazykem s tím, že W. Brepohl vymezuje tři sféry, v nichž se domov rozvíjí: biologickou, jazykově uvědomovací a regionální (Velký sociologický slovník, 1996: 219).

V případě jazyka a jazykového uvědomování lze pro češtinu prakticky rozlišit dvě roviny: 1. „domov“ jako do jisté míry vznešenou ideovou konstrukci; a 2. „doma“ (být doma, jít domů...) jako otázku běžného každodenního života, žité reality. Domov tak může dle kontextu odkazovat k posvátnému i profánnímu (ve smyslu, v jakém byly tyto entity vymezeny Durkheimem) podle kontextu a situace. V našem případě byla otázka položena více či méně v podobě první, tedy ideové konstrukce (většinou jako „Co byste řekli, že je váš domov?“), záleželo ale na mluvčích, jak ji interpretují a vyhodnotí v kontextu svých autobiografií.

Domov byl nejčastěji spojován s:

- Bydlištěm – pragmatické pojetí domova („doma jsem tam, kde si pověším klobouk“)
- Rodinou – v roli prvku konstituujícího domov se někdy objevuje původní rodina, častěji je zde ovšem zmiňována rodina prokreační, v podstatě domácnost, která je ve většině případů vnímána také jako bezprostřední domov v „profánní“ každodennosti.
- Rodištěm - čímž máme na mysli nikoli pouze místo, kde se člověk narodil, ale spíše místo, kde navazoval první sociální kontakty, kde vyrůstal. Tato kategorie je samozřejmě relevantní pouze pro ty, kteří nebydlí v místě, kde se narodili a vyrůstali, a je typická zejména pro první generaci osídlenců – na dovolenou jezdili „domů“, pohřbení chtěli být „doma“:
- Teoreticky můžeme konstruovat také pojem domova definovaný institucí, v konkrétním případě církví nebo armádou, který se sice v rozhovorech konkrétně neobjevil, protože pro žádného z mluvčích nebyl aktuální, přesto jej ale implicitně můžeme tušit např.

⁹ Jako odlišný případ lze uvést např. Evenky, pro které není domovem stan, který je pouze místem, kde se spí, za domov je považována celá tundra. (Procházková, Květa: *Pavčina Brzákova na toulkách napříč časem*. In Týdeník Rozhlas <http://www.radioservis-as.cz/archiv01/2801/28titul.htm>, staženo 21.7.2005)

v biografiích bývalých příslušníků pohraniční stráže. Instituce a její konkrétní forma v tomto případě do velké míry determinuje jak teritoriální, tak sociální aspekt existence svých příslušníků a může se tak spolupodílet na jejich definici domova.¹⁰

Možnosti pojetí domova jako rodiště a jako bydliště postulují otázku „dvojitý domov“, což se v kontextu českého pohraničí týká jak přišedších Čechů, tak také odsunutých Němců. V českém kontextu se „dvojitý domov“ zdá jako legitimní konstrukce pro první generaci, přímo zasaženou výměnou obyvatelstva, nikoli ale pro generace následující, pro které už je bydliště i rodiště totožné¹¹.

Zvolená časoprostorová dimenze před nás staví také otázku budoucnosti, která ale většinou není vnímána jako něco, co by mělo domov zpochybňovat či vylučovat. Naopak, mluvčí hovořící o budoucnosti formulují své úvahy spíše jako „obnovení“ domovů v pohraničí, „zakořenění“ dalších generací. Ve výpovědích se budoucí čas v souvislosti s domovem objevuje dokonce poměrně častěji než minulost, což pravděpodobně souvisí s faktem, že minulost není mluvčím „vlastní“, nemůže být v jistém smyslu „jejich“, zatímco o budoucnosti lze tímto způsobem uvažovat. Je patrná víra v překonání do jisté míry nenormálního stavu, který nastal po odsunu Němců a osídlení pohraničí, a návrat věci „do starých kolejí“. Toto přesvědčení lze považovat za projev důvěry v tradiční sociální řád, který při konstruování sociální reality v očích aktérů platí – vědomí domova a vazba k němu je předpokládána a považována za samozřejmou.

V diskurzu sociální vědy se hovoří o postupné ztrátě významu domova a zejména jeho místní dimenze v důsledku procesů modernizace, spojených s migrací obyvatelstva apod. „Život v současné společnosti je spojen se zmenšující se vázaností na jedno místo... Nad citovým vztahem k lokálně vázanému domovu převažují jiné sociální a často hlavně ekonomické motivy.“ (Velký sociologický slovník, 1996: 219). Stejný zdroj cituje také W. Moebuse, podle kterého domov ztrácí svou stabilitu, není fixován a stává se transportabilním. Tím je zpochybněn i význam sociálních vztahů v rámci sousedství, které se rozvolňují a ztrácejí význam. Jan Keller charakterizuje postmodernu jako posvácení bezdomovců, v návaznosti na R. Gipflera jako pokus o estetizaci mentality bezdomovectví (Keller, nepublikováno). Identita se zde stává nevýhodou, důležitá je flexibilita, pojem domova je zcela zpochybněn globalizací. Zygmunt Bauman (Bauman, 2005) ve svých postmoderních životních stylech odkazuje k Turistovi a Tulákovi, z nichž oba se vyznačují nepřítomností domova. Oba se brání vztahu a odpovědnosti, které domov znamená, jen turista

¹⁰ V rozhovorech se téměř neobjevilo prostorově široké a z hlediska potenciálních konkrétních projevů také velmi obecné pojetí domova jako vlasti, případně Evropy či světa – domov byl většinou směřován do konkrétních „zažitých“ souvislostí.

¹¹ Samozřejmě v případě, že se jejich příslušníci dobrovolně a ze své vůle neodstěhovali.

si „bere domov na cestu“, na rozdíl od Tuláka, který je bezdomovcem (Bauman, 2005: 53). Zdá se ovšem, že rozhovory poskytují v mnoha případech svědectví o intenzivním budování „domovů“ v pohraničí, to znamená o opačném procesu, než o kterém hovoří výše zmíněná literatura.

Žitá „pohraniční“ realita ukazuje, že stále cítíme potřebu nějakým způsobem vymezit vztah k místu, kde žijeme, případně definovat svůj domov, a že prostorová blízkost je pro budování sociálních vztahů stále důležitým (i když ne jediným) faktorem. Zkrátka, ve shodě s jinou Kellerovou úvahou - a bez ohledu na intelektuální konstrukce sociálních vědců - běžní sociální aktéři ve většině proploouvají životem na své sociální kře podle staletými prověřených vzorců a kategorií tradiční společnosti. „Recepty na sociální přežití se příliš nemění... Obyčejní lidé - nesociologové, snad z nevědomosti, se i nadále snaží žít ve světě, který podle velkých sociologických teorií již zhruba dvě století neexistuje“ (Keller, 1995: str. 19 - 20).

Jitka Laštovková

jitka.lastovkova@soc.cas.cz

Literatura:

Bauman, Z.: Úvahy o postmoderní době, Praha 1995.
Berger, P.L., Luckmann, T.: Sociální konstrukce reality, Brno 1999.

Keller, J.: Dvanáct omylů sociologie. Praha 1995.

Keller, J.: Vybrané problémy sociologie (cyklus přednášek na FSS MU Brno 1999). Nepublikováno.

Velký sociologický slovník, Praha 1996.

»

Média: všichni jednou budeme staří, chudí a nemocní

Klíčová slova: senioři, mediální obraz reality, obsahová analýza

V České republice, podobně jako v dalších státech západního světa, dochází v posledním desetiletí k tzv. demografickému stárnutí, tedy k nárůstu podílu osob starších 65 let a poklesu podílu populace mladší let 15. Podle výsledků Sčítání lidí, domů a bytů, žilo v roce 2001 na území České republiky 13,8 % osob starších 65 let. Během deseti až patnácti let se jejich podíl podle odhadů zvýší až na pětinu populace. Senioři se tak stávají významným segmentem společnosti, specifickou cílovou skupinou, na níž svá rozhodnutí budou orientovat nejen politici, ale i ekonomické subjekty. Téměř tři čtvrtiny Čechů přitom vnímají stárnutí české populace jako něco špatného (Vidovičová, Rabušic 2003).

Ačkoli považujeme naši společnost za otevřenou a demokratickou, v každodenních praktikách neustále reprodukuje mechanismy sociální exkluze. V zájmu co nejvyšší homogenity vlastní skupiny vydělujeme ty, kteří se od nás něčím odlišují, ale v některých případech také ty, jejichž místo ve společnosti budeme, dříve či později, sami zaujímat. V případě seniorů představuje pomyslnou hranici, jejíž překročení mnohdy znamená

zaujetí nevýhodné sociální pozice a nízkého statusu, chronologický věk, jež se v určitou chvíli stává stigmatem. Jako bychom si nechtěli přiznat, že všichni jednou budeme příslušníky vyšších věkových kategorií. Společnost vyznávající kult mládí, síly, svěžesti a novosti odmítá připustit, že by její členové mohli zestárnout a zešedivět, neboť má zakořeněnou stereotypní představu, že společně s tím se zároveň stane méně flexibilní, chudou a nemocnou. Výsledkem je tzv. ageismus, neboli diskriminace osob na základě věku, což v praxi znamená, že k různým lidem přistupujeme odlišně pouze pro jejich stáří. Velká část českých seniorů má s diskriminací své zkušenosti začínající například obtížemi spojenými se získáváním práce po překročení 45 let nebo pocitem provinilosti v souvislosti s některými zdravotními obtížemi. Hranici, kdy se člověk stává starý, je možné určit jen obtížně, neboť stáří je klasickým příkladem sociálního konstruktů a jeho vnímání se liší nejen v rámci různých kultur, ale i z hlediska osob odlišného genderu a věku. Mladší ročníky označí za staré jedince mnohem nižšího věku než koho takto pojmenují příslušníci generace jejich rodičů. Za staré považujeme především ty, kteří tak vypadají. Důležitou roli při kategorizování druhých jako seniorů hraje především jejich fyzický zdravotní stav, věk, případně ztráta duševní svěžesti či autonomie (Vidovičová, Rabušic 2003).

Vnímání stáří a postoje většinové populace k seniorům jsou, kromě jiných faktorů, ovlivňovány informacemi z médií. Podle mediálních studií spočívá hlavní vliv médií v současné společnosti v jejich spolupodílení se na konstruování reality (McQuail 2000). „Realita z tohoto pohledu zpravodajské obsahu nepředchází a neodráží se v nich, ale vzniká teprve ve chvíli, kdy je definována. [...] Dokud není skutečnost interpretována či definována, je z hlediska sociální interakce neuchopitelná; resp. vlastně neexistuje. Status skutečnosti získávají jen takové úseky skutečnosti, které jsou stvrzeny v mediálním zobrazení“ (Reifová, 2004). Zjednodušeně řečeno, ačkoli považujeme okolní svět za samozřejmou, danou realitu, jedná se o sociální konstrukt - skutečnost vznikající, průběžně tvarovanou a udržovanou lidskými interakcemi, jež se v ní neustále odehrávají (Berger, Luckmann, 1999). Média jsou klíčovým činitelem, jež se na vytváření naší každodennosti podílí. Základním procesem fungování médií je však selekce témat, událostí a aktérů. V důsledku tzv. novinářské rutiny (zaběhlých postupů vytváření sdělení) však často dochází k přílišnému zjednodušování a generalizacím, včetně opakování v dané kultuře přítomných stereotypů. Této praxi napomáhá i snaha médií o přilákání co největší pozornosti spojená se zábavným způsobem prezentace událostí (tzv. infotainment), personalizací, bulvarizací, dramatizací a zkratkovitostí prezentovaných sdělení. Palmore (1999) hovoří o mediích jako zdroji ageismu a dle Burtona a Jiráka (2001) vypovídají médií sdílené stereotypy především o společnosti, v níž působí. Proto je důležité vědět, jaké obrazy nám

média ve svých obsazích předkládají, neboť taková je realita, v níž žijeme.

S cílem odhalit, jak k tématu stáří přistupují česká média, realizovaly Vidovičová a Sedláková (2005) analýzu mediálního obrazu stáří a seniora.¹² V rámci šetření¹³ provedeného technikou obsahové analýzy a interpretativního čtení byla zkoumána mediální sdělení z roku 2004¹⁴ otištěná v pěti celostátních denících *Blesk*, *Hospodářské noviny*, *Lidové Noviny*, *MF Dnes* a *Právo* a odvysílaná v hlavních zpravodajských relacích televize Nova (*Televizní noviny*), Prima (*Zpravodajský deník*) a České televize (*Události*). Výzkum ukázal podrepräsentaci seniorské problematiky v mediálních obsazích, respektive přinesl zjištění, že množství prostoru věnovaného ve zpravodajských formátech stáří a stárnutí naprosto nedosahuje podílu seniorů v populaci ČR. Přitom média o seniorech informují ve velmi omezeném okruhu témat (většinou v kontextu kriminality nebo ve spojení s politickými rozhodnutími a jejich ekonomickým dopadem). Senioři, častěji ženy (rétorikou médií „stařenky“), jsou nejčastěji portretováni jako naivní, bezbranné a důvěřivé oběti vychytralých zlodějů. Vystupují-li v médiích senioři jako pachatelé, pak se jedná o neobvyklé trestné činy jako jsou bombové atentáty, sexuální delikvence či dealerství drog. Významnou část informací o seniorech přinášejí sdělení o důchodovém systému a jeho reformě jako o politickém problému ovlivňujícím ekonomický rozvoj a celkový vývoj ČR. V tomto kontextu nechybí příspěvky hodnotící demografický vývoj jako „katastrofální ohrožení“ stability celé společnosti. Třetím nejčastěji zastoupeným okruhem témat spojovaným se seniory jsou sdělení o sociální politice, sociální práci, zdravotnictví, bydlení a domovech s pečovatelskou službou, apod. Tato sdělení svojí rétorikou často vyvolávala dojem, že senioři jsou nemocní, nemohoucí, nezodpovědní, nesoběstační a dětinští. Většina sdělení byla formulována z pohledu majoritní populace, senioři dostali možnost událost komentovat jen v malém množství statí. Většina periodik přitom užívala bulvarizujícího jazyka a přívlastků, jejichž cílem bylo spíše zvýšit dramatickост, zábavnost a přitažlivost sdělení, než kvalitu sdělované informace. Specifikem článků o seniorech byla častá multiplikace označení aktéra události. Často článek pro identifikaci jedné osoby používá pojmenování „důchodkyně“, „stařenka“ či „stará paní“ a věk v závorkách „(68)“. V mnoha případech by se prezentovaná událost nepochybně nestala

12 Paralelně vznikla pod záštitou Gender centra Praha podobná studie (Sokačová 2005) dospívající při studiu širšího spektra žánrů a médií, avšak v časovém rozsahu omezeném na jeden měsíc, k podobným zjištěním.

13 Studie vznikla v rámci projektu „Společnost přátelská všem generacím“ (www.spvg.cz) Diakonie ČCE a spol. Walmark a.s.

14 Databázi novinových článků a prepisů zpravodajských příspěvků (bez obrazového materiálu) provedla na základě 15 klíčových slov (senior, senioři, seniorský, penze, penzista, důchod, důchodce, důchodkyně, stáří, staří, starý, stařenka, stařeček, babička, dědeček) agentura Newton IT.

zprávou, pokud by její aktér nebyl vyššího věku. V analyzovaných sděleních byla zaznamenána řada věkově diferenciacních až ageistických praktik, které mohou přispívat k negativnímu vnímání této přirozené životní etapy nás všech.

Podle Rabušice (2002) taktéž mediální debaty o problematice stárnutí české společnosti jsou vedeny převážně v negativních termínech: stárnutí jakožto „problém“ a „krize“. Přitom mediálním opakováním teze, že stárnutí populace je problém a sociální a ekonomická pohroma, může přispívat k úbytku sociální soudržnosti a k napětí mezi mladými a starými generacemi. S měnícím se demografickým složením české společnosti se ovšem taková praxe stává neudržitelnou, neboť staví hranice tam, kde by měly stát mosty.

Renáta Sedláková

rasedlako@ksa.zcu.cz

(autorka studuje doktorandský program Sociologie na FSS MU v Brně)

Literatura:

OECD. 1998. Maintaining prosperity in an Ageing Society. Paris, OECD.

Populační vývoj České republiky 2001. 2002. UK Praha, Praha.

Palmore, E. D. 1999: Ageism, Negative and positive. New York: Springer.

Rabušic, L. 2002: Stárnutí populace jako pohroma nebo sociální výzva? Praha, VÚPSV.

Sedláková, R. – Vidovičová, L. 2005: Co bychom věděli o seniorech, kdybychom je znali jen z českých médií. Praha, Diakonie.

Sokačová, L. 2005: Reprezentace seniorů a senierek v médiích. Praha, Gender studies.

Tuček, M. a kol. 2003: Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí. Praha, Sociologické nakladatelství.

Vidovičová, L. - Rabušic, L. 2003: Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí v pohledu české veřejnosti. Praha, VÚPSV.

»

Reprodukce a integrace společnosti: výzva budoucnosti

Klíčová slova: reprodukce, sociální koheze, Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti FSS MU Brno

Česká republika je zemí s jednou z nejnižších měr porodnosti v Evropě. Tento fakt je příčinou prognózovaného dramatického poklesu počtu obyvatel doprovázeného výrazným stárnutím populace. V pozadí této skutečnosti jsou společenskými a kulturními změnami formované změny v individuálních reprodukčních strategiích (pokles počtu plánovaných dětí i odklad jejich narození a rostoucí skupina těch, kdo dnes žádné reprodukční strategie nemají) spojené s proměnami podob tradiční rodiny a forem partnerského soužití stejně jako se změnami hodnoty dítěte v současné rodině. Nelze opominout ani problémy sociální reprodukce populace, která by neměla podporovat růst nerovností a blokovat životní šance konkrétních sociálních skupin a kategorií. V České republice se ve větším rozsahu než v současných členských zemích Evropské unie prosazuje reprodukce sociálních nerovností, zejména

nerovností ve vzdělání. Sociální rozdíly a handicap v přístupu ke vzdělání a v důsledku toho i na trhu práce se stávají „mezigeneračně“ předávaným rizikem a stávají se zdrojem sociální exkluze v příštích generacích.

S ohledem na postupující procesy sociální diferenciací a individualizace se stále rostoucím rizikem pro kohezi a integraci společnosti na makroúrovni postupně stávají výrazné a nelegitimované (neakceptovatelné) nerovnosti spojené s chudobou a životem bez placené práce a marginalizace či dokonce sociální exkluze některých skupin a kategorií obyvatelstva. Ať již jde o marginalizaci a sociální exkluzi na základě jejich osobních handicapů (osoby s nízkou kvalitací, či bez sociální kompetence, ale i zdravotně postižení), sociálního postavení (dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost a chudoba), či etnického původu a kulturní identity (v souvislosti s demografickými a mobilitními procesy v postmoderní společnosti také o otázky zvládnutí imigračních proudů a integraci imigrantů do společnosti).

Populační pokles přinese mimo jiné také potřebu vyplnit prázdná pracovní místa v ekonomice. Nasycení potřebných pracovních sil imigrací přinese četné problémy a otevře zásadní otázky týkající se soužití osob rozdílných kultur, neboť bude třeba zvládnout složitý proces integrace imigrantů mezi nimiž se navíc střetneme s odlišnými reprodukčními strategiemi a modely partnerského soužití, rodinného života a hospodaření domácností. Ať již jde o mechanismy integrace imigrantů do společnosti (spojenou s otázkami jejich identity) či na druhé straně otevřenost této společnosti vůči jejich integraci. V budoucnu bude stále důležitější nejen snaha bránit sociálnímu vyloučení osob z jiných etnik a kultur, ale i schopnost dialogu s nimi a obojí nepochybně ovlivní povahu rozhodujících sociálních institucí (včetně rodiny, pracovního trhu a sociálního státu) a sociálních struktur.

Nedostatečná reprodukce společnosti přitom vytváří tlaky na sociální stát a ohrožuje základní pilíře jeho existence (především systémy sociálního a nemocenského pojištění). Krizi zesiluje eroze přirozených podpůrných sociálních sítí. Otázkou se stává, do jaké míry je možné v této situaci udržet solidaritu mezi generacemi, mezi sociálními skupinami i uvnitř nich (například rodinnou solidaritu). Otázka integrace společnosti a sociální koheze ve společnosti a s nimi související otázky postavení různých minorit a odlišných společenství, kultur a subkultur ve společnosti (zejména etnických, ale vymezených i chudobou, marginalizací, alternativní kulturou apod.), jsou z uvedených důvodů, spolu s otázkami sociální exkluze a sociální inkluze, od počátku devadesátých let jednou z klíčových otázek v sociologii, sociální a veřejné politice i politologii. Je nanejvýš naléhavé prohloubit poznání těchto jevů i diskursů, které se seskupují kolem konceptů sociální exkluze, sociální inkluze či sociální koheze v sociální politice i v sociálních vědách.

1. ledna 2005 byl při Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně založen Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti jako organizační jednotka pro realizaci Výzkumného záměru Ministerstva školství a mládeže České republiky „Reprodukce a integrace společnosti“ (MŠM 0021622408).

Základní témata výzkumného záměru „Reprodukce a integrace společnosti“ jsou spojena s těmi nejzávažnějšími sociálními procesy, s nimiž se společnost v České republice bude muset v nejbližší budoucnosti vyrovnávat a které budou současně znamenat i největší riziko pro její biologické a sociální přežití. Výzkumný záměr soustřeďuje na porozumění procesům, které ovlivňují demografické chování populace (reprodukčními strategiemi jež ovlivňují početnost a strukturu populace, ale také udržují, prohlubují či oslabují nepřiměřené nerovnosti) a sociální reprodukci společnosti a zároveň poznání a pochopení faktorů, které napomáhají její sociální kohezi nebo tuto kohezi ohrožují (procesy a mechanismy sociální exkluze). Poznání faktorů a mechanismů reprodukce a integrace společnosti či sociální koheze, které je cílem *Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti*, má mnohostranný význam pro zvýšení obecné úrovně reflexivity vývoje české společnosti (což může vést i ke spontánním pozitivním proměnám těchto mechanismů na různých úrovních).

Pozvánka:

Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti působící pod Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně pořádá 9. a 10. listopadu konferenci Sociální reprodukce a integrace: ideály a meze, na kterou Vás tímto srdečně zveme.

Konference je setkáním týmů i individuálních badatelů a badatelek zabývajících se mechanismy sociální reprodukce v různých polích a z různých paradigmatických perspektiv. Očekávány jsou příspěvky opisující a interpretující relevantní stavy, jevy a procesy z dat založené jak na kvantitativním tak kvalitativním přístupu, i příspěvky teoretické - zabývající se konceptualizací těchto stavů, jevů a procesů a vztahem (sociální) politiky k nim. Webové stránky konference s dalšími informacemi jsou přístupné na <http://ivris.fss.muni.cz/conference>

prof. Petr Mareš

pmares@fss.muni.cz

«Recenze»

František Zich (ed.): „Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí České republiky“

Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2005. 2. díly (Výsledky expertního dotazování a Sborník podkladových studií), 143 a 206 str.

O vlivu Německa na Českou republiku se dnes v oblasti mezinárodních vztahů hovoří často, a to jak v pozitivním, tak negativním smyslu. Pro pracovníky Katedry sociální práce Fakulty sociálně-ekonomické Univerzity Jana Evangelisty Purkyně je právě tento vliv a způsoby jeho měření středem zájmu již přes rok. V rámci tříletého vědeckého projektu Ministerstva práce a sociálních věcí s názvem „Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí České republiky“ sledují dopady přeshraničních styků a místních aktivit obyvatel po celém obvodu českého pohraničí na překonávání existující asymetrie v ekonomické, sociální a kulturní oblasti mezi sousedskými zeměmi, vlivy sousedských zemí ČR na změnu způsobu života lidí v pohraničí a identifikaci procesů přebírání či odmítání zahraničních kulturních hodnot a standardů. Poznatky z prvního roku realizace tohoto projektu, během něhož byly jednak vyhodnoceny dostupné statistické zdroje vypovídající o přeshraničních vztazích a bylo uskutečněno expertní dotazování, shrnují dva sborníky s názvem „Přeshraniční vlivy působící na místní společenství pohraničí České republiky“, přičemž v prvním jsou obsaženy výsledky hloubkového dotazování mezi experty z pohraničních regionů, tedy lidmi, kteří znají situaci v obcích a městech, jsou schopni ji reprodukovat a hodnotit. Druhý je sborník podkladových studií.

Jak ve vstupní poznámce uvádí editor sborníku František Zich, opírají se výsledky zejména o dotazování expertů, tedy o subjektivní názory a hodnocení dotazovaných. Celkem jich bylo dotazováno 242. Řešitelé konstatují, že „experti mají všeobecně dobrý přehled o přeshraničních aktivitách, vědí většinou o tom, co se kde děje v jejich regionu, kdo je nositelem kontaktů a akcí.“ (s. 13)

V úvodní studii prvního svazku „Názory expertů na přeshraniční vlivy působící na místní společenství českého pohraničí“ dochází František Zich k závěru, že při registrování dopadů zahraničních sousedů na obyvatele českého pohraničí vykazují experti rozdíly podle typu pohraničních oblastí a podle obsahu dopadů. Největší vliv konstatují experti na hranicích s Rakouskem a Německem, zpravidla se jedná o význam ekonomicko-podnikatelského dopadu. V praxi je to tak zvaná „práce ve mzdě“ finančně výrazně méně náročného lidského potenciálu v českém pohraničí, zájem o nemovitosti a přenos výroby jednoduchých technologií včetně zemědělské produkce do českého pohraničí. Podobně intenzivní je faktor organizační, pod nímž jsou zahrnuty všechny společné přeshraniční družebné akce provozované jednorázově nebo opakovaně. Tento způsob má formalizovanou podobu, je to například činnost místních správních orgánů, různých spolků, organizací ale také euroregionů, které po otevření hranic na počátku 90. let nově vznikly. Organizační faktor je podle Františka Zicha úsilím určité (patrně nepříliš početné) skupiny lidí, kterou oba autoři nazývají nositeli přeshraniční spolupráce. Tuto skupinu tvoří v každém pohraničním úseku nejvýše 5 %

dospělé populace a jedná se zejména o součást místních elit, tedy občany s vyšším vzděláním, podnikatele atd. Tito lidé chápou přeshraniční kontakty nejen jako ekonomicky výhodné, ale také jako prostředek překonání historicky vzniklé izolace. Nositelé coby skupina jsou proto organizačně „zdatní“, protože zpravidla dobře ovládají jazyk sousedské země, případně tam mají příbuzenské nebo jiné vazby. Tento organizační faktor se podle výsledků šetření projevuje nejsilněji na rakouské hranici. Zde by řešitelé projektu měli v příštích etapách vyvinout hlubší úsilí o zachycení tohoto navenek velmi signifikantního faktoru usilujícího o utváření přeshraničního společenství. Vedle těchto faktorů identifikovali pracovníci výzkumu také vliv ekologický a morální, přičemž ekologický faktor je nejsilněji registrován na slovenské hranici a de facto jde o dopady, které navazují na staré česko-slovenské tradice, které existovaly před rozpadem Československa, resp. se je snaží uchovat.

Pozoruhodná je studie Alice Reissové „Sociálně ekonomické aspekty vlivu zahraničního souseda v českém pohraničí“, a to především tím, že si všímá podle typů pohraničních území vlivu blízkosti hranic na rozvoj služeb, obchodu a drobného podnikání a dále zájmu zahraničních firem o podnikání v pohraničí ČR. Obecně vzato je vliv zahraničních turistů na prosperitu malých středních podnikatelů nejsilnější v pohraničí s Německem a Rakouskem. Týká se to zejména pohostinství, obchodních služeb jako kadeřnictví, kosmetiky a stomatologických služeb. V některých oblastech v pohraničí s oběma zeměmi se to všem může projevit nepříznivě pro české občany, to když to vede – jako například v Hrádku nad Nisou a Vrchlabí – k navyšování maloobchodních cen a vyšším cenám služeb. Podle zjištění řešitelů a prezentace v článku Reissové působí nejvíce zahraničních firem (zpravidla německých a rakouských) v oblasti automobilového průmyslu (10%), strojírenství (8%), cestovního ruchu (8%), elektroniky (8%) a kovovýroby (4%). Ne vždy se však jedná o firmu sídlící v bezprostřední blízkosti na druhé straně hranic, častěji jsou to významnější investoři, kteří svůj podnik vybudovali v průmyslové zóně a následně tím příznivě ovlivňují zaměstnanost daného regionu. V ojedinělých případech dokonce vznikají společné průmyslové zóny. Je tomu například mezi Čechy a Němci v Hrádku nad Nisou.

Reissová při analýze datového materiálu narazila také na podnikání, které má negativní důsledky v ČR. Potvrdila tím nedávné v mediálním zpravodajství reflektované problémy s firmami dovážejícími do ČR odpad z Německa. Na základě výpovědí respondentů a rešerše z tisku dochází k závěru, že se jedná o organizovanou činnost, která probíhá i přes hrozbu vysokých pokut České obchodní inspekce. Z výzkumu nevyplývá, že by občané českého pohraničí jevíli investiční zájem v pohraničí sousedských zemí. 65% dotazovaných expertů odpovědělo, že naši občanů v pohraničí sousedské země běžně neinvestují. V ojedinělých případech investují

občané do nemovitostí. Jen 5 % občanů pohraničních úseků investuje podle vyjádření expertů v zahraničí.

Editor sborníku František Zich se v závěru prvního sborníku pokouší o shrnutí poznatků získaných řešitelským týmem. Identita člověka žijícího v pohraničních oblastech v podmínkách bezprostředního sousedství dvou rozdílných národních společenství a jejich kultur se vytváří výrazně cestou srovnávání, hodnocení a volby, které musí v té či oné míře v každodenním životě činit. Z tohoto důvodu je zřejmé, že blízkost jiné kultury má vliv nejen na spoluutváření identity ale i na utváření postojů a hodnot. Krom toho sledují autoři ve sborníku proměnu vědomí o „půdorysu regionu“ spočívající v prvé řadě nikoli ve změně každodenního pohybu (za prací, nákupy, zábavou atd.), nýbrž ve vnějším rámci a možnostech tohoto prostoru. Toto rozšíření žitého prostoru si více či méně vyzkoušela od pádu hranic v roce 1989 naprostá většina občanů při návštěvě sousedské země. V rozšíření půdorysu regionálního rámce zůstává nadále funkce hranice (jak politická, tak mentální), je však v kolektivním vědomí lidí chápána jako možnost, která je podepřena větší či menší zkušeností a znalostí. Tato změna žitého prostoru je reciproční, tzn., že ji prožívá i většina obyvatel sousedního pohraničí. Vzniká tak prostorová podmínka pro koncipování přeshraničního společenství a typická především v pohraničních oblastech s Bavorskem a Rakouskem. Na česko-saské hranici je situace kvalitativně jiná, hranice zde byla i před rokem 1989 podstatně více propustná, po roce 1989 tedy nebylo nutné „nové“ poznávání sousedských regionů. V obou případech však k procesům osvojení si tohoto prostoru jako také vlastního teprve dochází. Paradoxně patrně rychleji v nově otevřeném hraničním prostoru – na bavorských a rakouských hranicích než v regionech sousedících se Saskem. To je dáno pravděpodobně ekonomickou silou Bavorska a Rakouska.

Celkově vzato můžeme oba sborníky hodnotit jak velmi přínosné, a to především pro svůj význam kontinuálního získávání empirických dat a informací o občanech žijících v českém pohraničí. Nicméně jednu výtku je si na tomto místě možná možné neodpustit. Některé studie o poznatcích řešitelského týmu by měl být více teoreticky ukotveny a měly by častěji odkazovat k odborné literatuře a hledat v ní vysvětlení některých výzkumných problémů týmu. I tak je ovšem prezentace výsledků výzkumu komplexní a přehledná a rozšiřuje významnou měrou dosavadní poznání o pohraničních regionech ČR a názorové orientaci jejich občanů.

Lukáš Novotný
lukas.novotny@soc.cas.cz

»

**Tomáš Hirt, Marek Jakoubek (eds.):
„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení**

*Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk,
2005 (v tisku)*

Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk se v těchto dnech chystá vydat sborník *„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení* editorů Tomáše Hirta a Marka Jakoubka. Není to první editorský počín dvojice společenských vědců, jejichž četné aktivity se protínají na půdě KSA FF ZČU, připomeňme například publikace *Romové: kulturologické etudy* či *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit*. Tentokrát však pozornost odborné i laické veřejnosti patrně vzbudí uvozovky u slova „Romové“ v názvu sborníku. A doufejme, že tato pozornost bude opravdu velká – problematika, kterou sborník do českých společenských věd vnáší, si ji totiž opravdu zaslouží.

Sborník obsahuje deset studií, přepisy dvou přednášek a dva doplňující texty. Zabývá se prvními aspekty sociální exkluze, kriminalitou související se sociálním vyloučením, sférou přibuzenství v kontextu českých příměstských ghett, vyloučením z trhu práce a z toho plynoucími alternativními strategiemi obživy, mediální konstrukcí sociálně vyloučených, charakterem a účinností dosavadních „integračních“ politik a praxí, terénní sociální prací či reflexí konceptů sociálního vyloučení a tzv. kultury chudoby. Z důvodu omezené kapacity této recenze není možné věnovat se všem textům s takovou pozorností, jakou by bezesporu zasloužily, zaměříme proto pozornost na stěžejní problematiku celé publikace, totiž na ony *Romy v uvozovkách* a na problematiku sociálního vyloučení.

Koncept sociální exkluze, jak mj. připomíná ve své studii Ladislav Toušek, je vhodným analytickým nástrojem pro zkoumání strukturálních příčin vyloučení jednotlivců i celých skupin obyvatelstva a pro analýzu mechanismů jejich působení. Ty mohou působit v oblasti ekonomické (vyloučení z trhu práce či marginalizace znevýhodněných jedinců či skupin na tomto trhu, tj. nezaměstnanost nebo odsouvání do podhodnocených a nestabilních pracovních pozic), jako kulturní a sociální vyloučení (nesdílení kulturního a sociálního kapitálu majoritní společnosti), a to i v oblasti symbolické (vyloučené osoby či celé skupiny jsou označovány jako nenormální, deviantní, cizí, dochází k jejich stigmatizaci a diskriminaci), v oblasti politické (neúčast jedinců či sociálních skupin na demokratických procesech, popř. vyloučení z občanských, politických a lidských práv) a jako vyloučení prostorové (dotyční obývají lokality, jež jsou prostorově odděleny od majoritní společnosti a ve kterých dochází ke koncentraci sociálně patologických jevů; žít v takové lokalitě znamená být vystaven stigmatizaci na základě adresy bydliště, nižší či žádné pracovní příležitosti v okolí bydliště, vyšší náklady na bydlení, nevyhovující hygienické podmínky, vyloučení či ztížení přístupu ke službám, rozpad sociální koheze a úpadek sociální organizace, vyšší výskyt sociálně deviantního chování, jako je prostituce, toxikomanie, majetková trestná činnost atp., ale zároveň vyšší toleranci vůči tomuto chování v důsledku absence sociální kontroly.) Jak vhodně upozorňují texty Pavla Uhla (Právo a

jeho účinky v sociálně vyloučených lokalitách s přihlédnutím k problematice diskriminace a ochrany před ní) či Štěpána Moravce, v sociálně vyloučených enklávách a mezi jejich obyvateli platí i odlišné vnímání práva jako takového a v neposlední řadě též jeho nižší vymahatelnost.

Autoři (Lukáš Radostný a Michal Růžička, Štěpán Moravec či Roman Křištof) svými texty a výzkumy rovněž dokládají, že navzdory často se vyskytujícímu názoru sociálně vyloučené lokality neobývají pouze lidé, kteří svým okolím bývají smeteni pod společnou nálepku "Romové". Ačkoliv tento pohled na věc sdílejí i česká média (viz např. text Lukáše Radostného a Michala Růžičky Terénní výzkum v hyperrealitě. Poznámky k mediální konstrukci sociálně vyloučené lokality) a představitelé místních i státních institucí, obyvateli těchto oblastí se mohou stát i další osoby, které jsou handicapovány jinými faktory než barvou pleti (která je v lidovém diskurzu jedním z nejdůležitějších kritérií pro definici odpovídajícího subjektu coby „Roma“ resp. „Cikána“). Tím se otevírá nejdůležitější otázka celého sborníku, totiž kdo to jsou, respektive koho máme na mysli, mluvíme-li o Romech. Tento problém, naprosto zásadní nejen v oblasti společenských věd, ale – jak dokládají svými postřehy např. Roman Křištof či Štěpán Moravec – i v problematice sociální práce, financování projektů atd., řeší ve své stati spolueditor sborníku Marek Jakoubek. A třebaže některé autorem navrhované termíny mohou působit příliš vykonstruovaně a některé teze se mohou zdát příliš ostře vyhocené, přesně

vyargumentovaný Jakoubkův text, teoretické závěry i praktické postřehy ostatních autorů jasně dokládají, že takovéto "vyčištění pojmů" je pro jakoukoli rozumnou diskusi o dané problematice /o jakýchkoli navazujících aktivitách na daném poli pak nemluvě/) naprosto nezbytné. Vágní zacházení s termíny totiž vede nejen na (vědecké) scestí, ale může mít i vážné následky v praktických aktivitách, které se v této oblasti odehrávají, a v důsledku celou situaci ještě zhoršovat.

Vhodným doplněním celého sborníku je i překlad studie Oscara Lewise *Kultura chudoby*, ke které odkazují i někteří autoři českých studií. *Last but not least* je pak text nazvaný Rešerše, který snad přinese trochu tolik potřebného nadhledu a humoru a zmírní napětí, které v diskusi o této problematice někdy panuje.

Helena Koubková
hyena@centrum.cz

(autorka je studentkou doktorského programu
Etnologie na FF ZČU v Plzni)

« Vydává Sociologický ústav Akademie věd České republiky dne 28. 4. 2006 » « Redakční rada: Daniel Čermák, Anna Gabrielová, Iva Chludilová, Jitka Laštovková, Yana Leontiyeva, Hana Maříková, Petra Rakušanová, Markéta Sedláčková, Natalie Simonová, Petr Sunega » « Adresa: SOCIOWEB, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel./fax: +420 222 221 662, e-mail: socioweb@soc.cas.cz » « ISSN 1214-1720 »

« © Sociologický ústav AV ČR, Praha »